

A forradalom másnapján⁴

Néhány hasonlóság a piaci szocializmus elmélete
és a neoklasszikus közgazdaságtan között

Horváth Gergely

„A probléma inkább az, hogy miként biztosítsák a társadalom egyes tagjai által ismert erőforrások legjobb hasznosítását olyan célok érdekében, melyek relatív fontosságát csak maguk az illető egyének ismerik... Az alapproblémának ezt a sajátosságát, azt, hiszem, inkább csak elhomályosították, mint megvilágították volna a közgazdaságtan újabb eredményei, köztük a számtalan matematikai alkalmazás.”

Hayek ([1945] 242. o.)

„... a piac csupán közelít annak az n -dimenziós felületnek egy pontjához, amellyel a tiszta gazdasági elmélet mindama lehetőségek horizontját ábrázolja, amelyekhez a javak és szolgáltatások bármely arányos kombinációja feltehetően elvezethet. ... Egy olyan elme, amely ismeri az összes tényt, kiválaszthatja a felület bármely pontját és ezt a terméket a neki tetsző módon oszthatja szét.”

Hayek ([1978] 308. o.)

„...it mainly studies positions of rest, where all the plans and expectations of individuals match, and where, therefore, no individual has an incentive to do anything different from what it does. About what takes place when an economy happens not to be in equilibrium, whether competitive or not, modern economic theory has little to say.”

Schinkel ([2001] 3. o.)

Írásomban alapvetően két célt fogok követni. Az egyik szerint igyekszem bemutatni a szocialista tervgazdaság elméleti hátterét leginkább kidolgozottan nyújtó piaci szocializmust, ezen belül is Oskar Lange koncepcióját. Ezenkívül pedig szeretnék rávilágítani néhány – talán nem is meglepő – hasonlóságra ezen elmélet és a mainstreamnek tekintett neoklasszikus közgazdaságtan⁵ között, melyek egyúttal a választóvonalat is jelentik az ún. osztrák iskolától. Ezek a területek, nevezetesen az informáltság és a verseny/egyensúly felfogása, jelentik egyben az ún. kalkulációs vita magját. A kalkulációs vitában részt vevők közül az egyszerűség kedvéért F. A. von Hayek és Lange nézeteit mutatom be részletesen, csak rövid utalásokat téve a vitához szintén hozzászóló L. von Misesre, M. Dobbra, nem beszélve H. D. Dickinson, A.

⁴ A címet Karl Kautskytól, *The Social Revolution and on the Day After the Social Revolution* c. 1908-as munkájából kölcsönöztem.

⁵ A „neoklasszikus közgazdaságtan” mint önálló kategória definíciója meglehetősen problémás. A téma kifejtésénél idesorolom már Walrast és Marshallt is, az irányzatot a marginalista forradalomtól kezdve valamennyire egységesnek tekintve. Ez különösen a tökéletes informáltság feltevésével kapcsolatban lehet problémás, mivel a mainstreamen belül ennek enyhítésére valamivel több figyelmet fordítottak az egyensúlyközpontú elemzéssel ellentétben.

Lerner, F. M. Taylor, L. Robbins munkásságáról. Ugyancsak kihagyom a vita 1930-40-es évek utáni, a szocialista tervgazdaság szovjetunióbeli, ill. kelet-európai történéseire reagáló újabb fellángolásait.

Ennek megfelelően a kifejtést Lange koncepciójának leíró elbeszélésével kezdem, majd a második részben rögtön a fent említett két szempont szerint elemzem a piaci szocializmust. Ezután a neoklasszikus közgazdaságtan tágabb perspektívából való jellemzése következik. Legvégül pedig Hayek elméletének ide kapcsolódó részeit ismertetem, ezzel csak implicit ütköztetve a kalkulációs vitában szemben álló felek nézeteit.

A forradalom utáni gazdaság: piaci szocializmus

Hayek három problémát vet a marxista irodalom szemére (Gamble [1996] 55. o.): érzéketlen minden olyan gazdasági problémára, mely független a „történelmi kerettől”; a módszertani individualizmus hiánya; elzárkózik a történelmileg szükségszerűen bekövetkező szocialista társadalom elemzésétől. „Maga Marx dühvel és gúnnyal illetett minden olyan próbálkozást, amely egy ilyen utópia működési tervezetének a tudatos megalkotására irányult. Csak elszórtan, s akkor is negatív formában találunk műveiben utalásokat arra, hogy milyen *nem* lesz az új társadalom.” (Hayek [1935a] 164. o.). Lange ([1936] 284-290. o.) a kalkulációs vita előzményeiről szóló áttekintésében bemutatja, hogy Marxnál fellelhetőek részletek a közös eszközökkel való termelésről, a termékek utalványok alapján való szétosztásáról: mindenki az általa teljesített munkaóra alapján részesedik, s az árakat pedig a befektetett munka határozza meg. Kautsky fentebb említett művében leírja például, hogy a szocialista gazdaságban is szükség lesz pénzre, mivel a fogyasztási javaknak és a munkaerőnek lesz piaca. Ugyanakkor nem javasolja, hogy az árakat a befektetett munka alapján próbálják megállapítani, mert annak mértéke pontosan meghatározhatatlan. Ehelyett a hagyományos, a váltás előtti árak rögzítését javasolja. A kérdéskör ugyanakkor a marxizmustól távol álló közgazdászokat is megragadott, például V. Pareto-t és E. Barone-t, s nem mellesleg Lange sem számított az adott korban marxistának. Barone például egy termelőt véve (a termelési minisztériumot) szimultán egyenletekkel kimutatta, hogy a szocialista gazdaság a központ által létrehozott árak mellett képes hatékonyan allokálni az erőforrásokat, a maximális termelést elérni. 1908-as *The Ministry of Production in the Collectivist State* c. munkájára a piaci szocializmus irodalma általában úgy hivatkozik, mint a tervgazdaság működésének elméleti bizonyítékára.

A formálódó szocialista közgazdaságtannak azonban Hayek előtt is akadtak kritikusai. Köztük talán legnevezetesebb L. von Mises, aki maga is az osztrák iskolához tartozik. Mises 1920-as *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth* c. munkájában kételkedett abban, hogy a szocialista gazdaságban az árrendszer képes az erőforrások allokációjában betöltött

Fordulat

információs szerepét betölteni. Mivel a piaci folyamatok itt nem érintik a tőkejavakat, ezért az árrendszer nem képes ezek relatív fontosságát jelezni, a termelési minisztérium pedig nem tud mihez viszonyítani az árak meghatározásánál. Szerinte ugyanis a termelőeszközök közös tulajdona miatt a fogyasztók el vannak választva a termelési döntésektől, s így nem tudják szükségleteiket közvetlenül érvényre juttatni. Szintén hangsúlyozza, hogy a köztulajdonlás miatt a szocialista vállalatok vezetői elvesztik kezdeményezési képességeiket, mely így a termelés kisebb mértékű növekedéséhez vezet (Lánczi [1990] 870-873. o.).

A legrészletesebb kifejtést ugyanakkor Oskar Langénél ([1936, 1942]) találjuk. Az alábbiakban az ő művei alapján rekonstruálom a piaci szocializmus koncepcióját.

A piaci szocializmusban a termelőeszközök köztulajdonban vannak, míg a fogyasztási javak magántulajdonban. Ez az elhatárolás rögtön problémás, hiszen lehetnek olyan javak, melyek egyaránt szolgálhatják a termelést és az egyének háztartását is. Mivel a feltételezés szerint a gazdaságban a fogyasztási javaknak piaca van, fogyasztott mennyiségük is itt határozódik meg, csökkentve ezáltal a termelés rendelkezésére álló mennyiséget. Ez a probléma kiküszöbölhető, például ha az ilyen javak központilag meghatározott hányada kerülhet lakossági fogyasztásra.

A fogyasztási javak mellett a munkaerőnek is piaca van: az egyének szabadon eldönthetik, hogy hol dolgoznak. Ezen a piacon határozódik meg a munkabér, mely azonban nem kizárólagos jövedelme az egyéneknek. Mivel a termelőeszközök közös tulajdont képeznek, ezek jövedelmeiből is részesedik mindenki. A központban megjelenő jövedelmet valamilyen elvek szerint szétosztják. Lange javaslata az, hogy ezekkel a jövedelmekkel igyekezzenek olyan állások betöltését ösztönözni, melyeket az emberek maguktól nem töltenek be szívesen, ill. ezekkel az összegekkel igyekezzenek az egyenlő jövedelemelosztást megvalósítani.

A gazdaságnak a szocializmusban is azt a feladatot kell ellátnia, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat az egyének által támasztott igényekre használja fel. A racionális kalkuláció pedig azt jelenti, hogy a rendszer biztosítja a termelési lehetőségek maximális kihasználását az erőforrások és az általuk kielégíthető, egymással versengő igények allokálásának biztosításával. „A gazdaság problémája a különböző alternatívák közötti *választás* problémája. A probléma megoldásához három adatra van szükség: (1) egy preferenciarendezés, mely irányítja a választást, (2) a kínált alternatívák feltételeinek ismerete és végül, (3) az elérhető erőforrások mennyiségének ismerete. Ha ez a három adat adott, a probléma megoldható.” (Lange [1936] 254. o. – saját ford.). A piaci szocializmus tervező intézménye, a *Central Planning Board* a preferenciákat a fogyasztás nyilvántartásából szerzi meg, Lange szerint a 3-asról pontosan annyit tud, mint egy kapitalista gazdaság bármely szereplője, míg a 2-est a másik két adat, valamint a termelési függvények ismeretéből kiszámolhatja. Így

tulajdonképpen a szocialista gazdaságban is annyi információ vagy az információ olyan mérvű hiánya van jelen, mint egy kapitalista gazdaságban.

A piaci szocializmusban az egyensúly elérése és az árak meghatározása alapvetően a központ kezében van. A Central Planning Board elszámolási árakat határoz meg a különböző termelőeszközökre, melyek a vállalatok számára a költségeket jelentik. Ezek alapján a vállalatok kalkulálják azt a termelési mennyiséget, amely mellett az átlagköltség minimális lesz, ez meghatározza, hogy a különböző termelőeszközökből mennyire van szükségük. Így kialakul a vállalati adatok összesítésével egy kereslet a termelőeszközökre, melyet a központ ezen javak rendelkezésre álló mennyiségével, mint kínálattal vet össze. Amennyiben túlkereslet vagy túlkínálat mutatkozik, növeli, ill. csökkenteni a megfelelő árakat. Ez a folyamat addig tart, míg nem alakul ki egyensúly: a kínálat és a kereslet egyenlősége. Az alkalmazkodásnak ezt a mechanizmusát nevezzük a próba-hiba módszerének (*trial and error*). Ily módon kialakul a vállalatok kínálata a fogyasztási javak piacán, mely az egyének által támasztott kereslettel találkozva a piacokon megszokott ármechanizmus alapján létrehozza a fogyasztási javak egyensúlyi árát. A gazdaságban az egyensúly azon feltétele is teljesül, miszerint a különböző szereplők adott feltételek mellett maximalizálnak. A termelők egyrészt a központ által meghatározott „termelői árakkal” szembesülnek, másrészt a fogyasztók kereslete is külső adottság számukra. Egyetlen fogyasztó pedig a fogyasztók nagy száma miatt nem tud jelentős befolyást gyakorolni a vállalati kínálattal szembe kerülő keresletre.

A szocialista gazdaságban tehát létrejöhét egy egyensúly, mely biztosítja az adott erőforrások szükségleteknek megfelelő maximális kihasználását. Lange szerint ez az egyensúlyi pont annyira hatékony, mint a versenyzői gazdaság egyensúlya. Ha van is pazarlás, akkor az nem nagyobb, mint a kapitalizmusban. Ugyanakkor ha ez a helyzet, akkor miért érdemes bevezetni a piaci szocializmust? – teszi fel a kérdést Lange, s meg is válaszolja. Hangsúlyozza, hogy az akkori kapitalista társadalom még azokkal az előnyökkel sem rendelkezik, melyeket a versenyző piacgazdaságról a közgazdászok leírnak, mivel a kort a monopóliumok és az oligopóliumok jellemzik, melyek (holtteher) veszteséget okoznak a társadalom számára.⁶ Így önmagában is érdemes a szocializmusra áttérni. Emellett persze más előnyök is fellépnek. A szocializmus társadalma egy egyenlőbb társadalom, mint a kapitalizmusé. Megszűnnek a csupán munkaerejüket birtokló tömegek. Mindenki részesedik a termelőeszközök jövedelmeiből is. Így több egyén képes saját „hasznossági függvényén” nagyobb értéket jelentő optimum elérésére. Ez aggregálva azt jelenti, hogy az egyensúly a társadalom érdekét megtestesítő „társadalmi jóléti függvény” magasabb értéke

⁶ Megjegyzendő, hogy Hayek ebben valószínűleg igazat adott Langénak. Ugyanakkor azért is kritizálta korát, mert már ekkor is túl mélynek érezte az állam gazdaságba való beavatkozását: „A világ jelenleg egyszerűen az intervencionista káosz állapotában van.” (Hayek [1935a] 169. o.).

Fordulat

mellett valósul meg.⁷ Az egyenlőséghez az is hozzátartozik, hogy az egyének demokratikus kontrollt gyakorolnak a termelést irányító központ felett, s ezzel a termelőerők felett is. A piaci szocializmusban a tervező társadalmi perspektívája biztosíthatja az externáliák kölcsönös figyelembe vételét a javak költségének és hasznosságának kiszámításakor.

Mindezek mellett a szocializmusban megvalósul a teljes foglalkoztatottság is, amit a beruházások (I) és megtakarítások (S) egyensúlya biztosít. A kapitalista gazdaságban a megtakarítási és beruházási döntéseket különböző szereplők hozzák meg eltérő szempontok szerint. A megtakarításokat a biztonság iránti igény, a jövőbeli jövedelmek jelenbeli értékelése és a jövedelem határozza meg, míg a beruházásokat a várakozások és a beruházás relatív hozama. Így könnyen előfordulhat, hogy nem alakul ki egyensúly a két tényező között. Ez amennyiben $I > S$, inflációt okoz, mivel a vállalatok többet kívánnak fordítani a termelőeszközök termelésére, ami a fogyasztási javak piacán szűkös kínálatot okoz. Ha pedig $I < S$, akkor a kereslet csökkenése miatt merev bérek mellett munkanélküliség lép fel (Lange [1942] 313-314. o.) A szocialista gazdaságban ezzel szemben a központi banknak megfelelő intézmény (Lange elnevezése szerint a *Federal Reserve Board*) meghatároz egy kamatlábat, melyhez a vállalatok beruházási döntéseiket igazítják: csak a nagyobb hozamot ígérő beruházásokat valósítják meg. Emellett a megtakarításokat is a központ irányítja: csak a vállalatoknak engedi meg megtakarítások képzését, s annak mértékét is rendeletileg szabályozza a bérkifizetések megállapításával. Így teljesül az egyenlőség: $I = S$, vagyis teljes foglalkoztatottság van. Ez persze vezethet kisebb felhalmozási rátához, mely a növekedést gátolja, de Lange szerint ez eltörpül a szocializmus számtalan előnye mellett. Emellett veszélyként Lange még az elbürokratizálódást említi, de bővebb fejtegetésekbe erről nem bonyolódik.

Informáltság és verseny

A.) A piaci szocializmus

Nézzük először, hogy Lange koncepciója az informáltság és a verseny/egyensúly szempontjából milyen felfogással rendelkezik!

Lange szerint – mint fentebb idéztem – elméletileg három dolognak kell adottnak lennie a tervező számára a racionális kalkulációhoz: a közösség preferenciáinak, az alternatívák költségeinek és a rendelkezésre álló erőforrásoknak. Az „adott” kifejezés itt egyrészt azt is jelenti, hogy külsődleges a

⁷ Ez összefüggésbe hozható a neoklasszikus közgazdaságtan II. jóléti tételével: egy olyan Pareto-hatékony allokációt valósít meg a szocialista gazdaság egyensúlyként, melyben az egyének által összesen elért hasznossági szint magasabb. Természetesen társadalmi jóléti függvényről beszélni erős absztrakció. Hayek szerint pedig a társadalom elé sem lehet célokat kitűzni (a holizmus lehetetlensége).

tervező számára, másrészt pedig, hogy ismert is. A preferenciák úgy válhatnak ismertté a központ számára, hogy igyekszik megtudni az egyének preferenciáit, s azokat egy társadalmi preferenciává aggregálni, ami lehetetlennek tűnő feladat, vagy a saját preferenciáival azonosítja a társadalomét, ami egyértelműen diktatúrát jelent. M. Dobb a probléma egyszerűsítése érdekében hajlandó lenne a piaci szocializmus tervezetéből számúzni a fogyasztás szabad választását, melynek negatívumait az új társadalom előnyei kompenzálnák. Ezzel a tervező határozhatná meg a célokat, a „mit termeljünk” kérdésre a választ. (Hayek [1935b] 187. o.). Felmerülhet még az, hogy a javaknak saját belső értéket tulajdonítunk, ami független az egyének „értékelésétől”. Ez a javakat egy egyértelmű értékskálába rendezhetné (ilyen koncepció pl. a munkaérték-elmélet).

Az alternatívák költségeinek ismerete azt feltételezi, hogy a tervező ismeri az összes jószágfajta: fel tudja sorolni azokat a javakat, amikre az embereknek szükségük lehet. Az így fizikai tulajdonságok alapján képződő jószágfajta pedig önmagukban homogének. A tervező a jószágokhoz hozzá tudja rendelni az előállításukhoz a különböző erőforrásokból szükséges mennyiséget, azaz ismeri a technológiát. Ezekon kívül – harmadikként – ismeri az erőforrásokból a gazdaság számára rendelkezésre álló mennyiséget.

Ami a konkrét megvalósítást illeti, a próba-hiba módszer lebonyolításában a központ a jól elkülöníthető erőforrásokhoz egy árvektort rendel. Ennek hatására a vállalatok egy keresleti vektort juttatnak a központ tudomására, melyet a tervező a szintén jól ismert kínálati vektorral vet össze, ami gyakorlatilag az erőforrások rendelkezésre álló mennyisége. A fogyasztói preferenciákat megtestesítő keresleti függvényekkel a vállalatok szintjén szembesül a rendszer, így a gazdaság célrendszeréhez való idomulást ők végzik, s nem a központ. Vagyis a preferenciák ismerete nem szükséges.

Az alkalmazkodási folyamat közben a központ a túlkeresletes piacokon növeli az árat, míg a túlkínálatosokon csökkenti. Ezáltal változik a kezdeti árvektor. A változás után ismét összehasonlítja a keresletet a kínálattal. A folyamat végén egyensúly alakul ki, amely az adott feltételek mellett a lehetséges legtöbb igény kielégülését jelenti. Ugyanakkor ha valamilyen változás következik be a feltételekben pl. egy új termék bevezetése vagy egy ásványkincs lelőhelyére bukkannak, akkor megváltozik az alkalmazkodás célja, az egyensúly helye is.

B.) A neoklasszikus közgazdaságtan

A neoklasszikus közgazdaságtan⁸ gazdasági környezet fogalmában szintén külső adottságként szerepelnek a javak elkülöníthető fajtaí, az egyének

⁸ Itt ismét szükséges hangsúlyoznom, hogy a fogalom rosszul definiáltnak tűnik. Az egyensúly koncepciója régóta jelen van a közgazdaságtanban, így ennek későbbi kritikája nem csak a neoklasszikusokat érinti. A tökéletes informáltság pedig az elmélet korábbi verzióiban (ill. a kezdő szintű oktatásban) volt inkább domináns.

preferencia-rendezése, a javak előállításához használható technológia, ill. a kiinduló állapotban jellemző készletelosztás. Ezek befolyásolják kívülről a gazdaság állapotát.

Walras általános egyensúlyelméleti modelljében a gazdaság szereplői (fogyasztók és termelők) a javak, ill. erőforrások tulajdonságait, a piaci árakat és saját preferencia-rendezésüket, ill. technológiájukat ismerik, másokról és a piac egészéről nincsenek információik (de Vroey [2003]). A szereplőkön kívül a modellben létezik még egy árverező, aki ismeri az adott piaci ár mellett a piacon keresett és kínált mennyiségeket is. Feladata az egyensúlyba tartó alkalmazkodási folyamat lebonyolítása. Ennek során meghirdet minden piacra egy árat, amely mellett a gazdaság szereplői optimalizálnak. Így létrejönnek a különböző piacokon a keresleti és kínálati mennyiségek, melyek egyenlőségét az árverező árkorrekciók révén igyekeznek elérni. A folyamat teljesen hasonló a próba-hiba módszerével (Makowski, Ostroy [1993]).

Marshall elméletében megszabadul az árverező figurájától. Bár írásai nem egyértelműek, modellje úgy rekonstruálható, mint amelyben a gazdaság szereplői már a fent említetteken túl mások preferenciáit, technológiáját is ismerik. Ez tulajdonképpen a piaci keresleti és kínálati függvények ismeretét jelenti (de Vroey [2003]). Marshall koncepciója a tökéletes informáltságot jelenti. Ez a feltevés a XX. század folyamán finomodott a neoklasszikus közgazdaságtanban. Beszélhetünk aszimmetrikus információról, ahol az egyik fél nem rendelkezik tökéletes informáltsággal. A racionális várakozások elmélete is azzal a feltételezéssel él, hogy a szereplők nem rendelkeznek az átfogó, piaci szintű változók ismeretével, bár annak becslésében nem is követnek el koncepciózus hibát.

A neoklasszikus közgazdaságtan központi fogalma az egyensúly (teljesen hasonlóan a mechanikához). Ebben az állapotban a fent említett külső adottságok mellett a gazdaság összes szereplője eléri célfüggvénye (profit-, ill. hasznosságfüggvény) maximumát, ami azt jelenti, hogy céljaik konzisztensek. Senki nem tesz erőfeszítést a helyzet megváltoztatására. Az egyensúlytalansági helyzetekben a szereplők között van olyan, akinek nem sikerülhet a maximum elérése. Ez – tulajdonképpen magát a versenyt jelentve – olyan cselekedetekre ösztönzi őt, amelyek az egyensúly felé hajtják a gazdaságot, ahol a mozgás megáll. Az egyensúly egyben Pareto-hatékony állapot is (I. jóléti tétel): bárki helyzete csak úgy javítható, hogy más valakié romlik.

A gazdaság elemzésére alkalmazott módszer a komparatív statika. A külső adottságok megváltozása esetén a régi egyensúly megszűnik nyugalmi állapot lenni. A szereplők megváltoztatják az új feltételeknek megfelelően keresett és kínált mennyiségüket a különböző árúkból, ami az alkalmazkodási folyamat lezárultával új egyensúlyba helyezi a gazdaságot. Az egyensúlytalansági helyzetek csak átmenetiek, elemzésük csak az egyensúly elérése szempontjából érdekes. Így az egyensúlytól való távolság, az annak eléréséhez szükséges idő sem képezik a vizsgálat tárgyát. „A mikroökonómia egyik központi megoldatlan problémája egy olyan kielégítő alkalmazkodási modell létrehozása, amely az

egyensúlyhoz való konvergenciát a racionálisan viselkedő döntéshozó szereplők oldaláról magyarázza ... Létezik egy általános feltevés, miszerint a racionális szereplők alkotta gazdaság az egyensúlyba tart, de nincs igazi elmélet arról, hogyan történik ez.” (F. M. Fishert idézi Schinkel [2001] 6. o. – saját fordítás).

Az egyensúlyt középpontba helyező megközelítéssel szemben ugyanazokat a kifogásokat emelhetjük, mint a próba-hiba módszer esetében: a körülmények gyors változása állandóan újabb alkalmazkodási folyamatot generál. Így az egyensúly viszonyítási pontként való kezelése elveszti értelmét. „A valóságban minden bizonnyal nem létezik a hosszú távú egyensúly állapota, mielőtt a jelenlegi alkalmazkodási folyamat véget érne, a kiinduló adatok ismét megváltoznak és egy új kiegyenlítő folyamat kezdődik, mely a megoldás előtt megszakad, mert időközben újabb változás történik; így a létező gazdaság mindig a mozgás állapotában van, a hosszú távú egyensúly sosem áll fel.” (H. Stackelberget idézi Schinkel [2001] 22.o. – saját ford.).

C.) Az osztrák iskola – Hayek

A piaci szocializmussal és a neoklasszikus közgazdaságtannal szemben az osztrák iskola, konkrétan Hayek felfogása teljesen más. A gazdaságnak nincs egy objektív környezete. A verseny folyamata, a magasabb profit lehetőségének ígérete fedez fel olyan új dolgokat, melyek erőforrásként lesznek értelmezhetőek. Ez a helyzet a termelés céljával, a szükségletekkel is: folyamatosan új igények bukkannak fel, melyek adott pillanatban nem is képezik a preferencia-rendezés részét. Így nem lehet tartósan egy listát felállítani sem a termelési tényezőkről, sem a termékekről.

A szereplők közül senki nem rendelkezik a gazdaságban társadalmi perspektívával: nem ismerik egymás lehetőségeit, sem a piacon kínált mennyiséget vagy az átfogó piaci árat, sokszor egymásnak ellentmondó dolgokat feltételeznek valamiről. Nehéz is egy termék lehatárolt, minden egységet átfogó piacát értelmezni, mivel egy szereplő egy termék piacának csak töredékével szembesül, s az adott termékhez való viszonyulását befolyásolják a környezetében elérhető helyettesítő termékek is. A termékek nem homogének: egy konkrét terméket lokális és időbeni jellemzői is megkülönböztetnek a többitől. Különösen igaz ez a termelőeszközökre. Ráadásul ezek értéke azon technika részeként kerülhet megállapításra, melyben alkalmazzák. Más termékek esetében is létezhet többféle ár: alkalom nyílhat az időbeni és térbeni áreltérések kihasználására. Ez a termelőket a jobb értékesítési lehetőségek felkutatására ösztönzi.

A szereplők csak nagyon korlátozott, részleges tudással rendelkeznek, mely a környezetükre terjed ki. Legtöbbször nem is lexikális, a központtal közölhető tudást jelent, hanem a lehetőségek kihasználásának helyi ismeretét, mellyel a tervező egyébként sem tudna élni. Így Hayek szerint nem az egyének tudásának központba való összegyűjtése a cél, hanem a központban jelentkező „tudományos

tudás” egyénekkkel való közlésére, mely a legjobb módja azok gazdaságban való hasznosulásának. A tágabb gazdaságban történekről ugyanakkor a szereplők az árrendszer közvetítésében értesülnek. Ez az információs rendszer továbbítja, áramoltatja a gazdaság állandó változásának hatásait a szereplők között, melyek az egyéni látómezők átfedéseinek eredményeképpen terjednek szét. A termékek termelése az elmélyült munkamegosztás miatt ugyanis oly mértékben összefonódott, hogy szinte bármelyik termék árváltozása hatással lehet bármelyik termelésére. Így pl. a tervező hiába változtatja meg egyik termék árát a próba-hiba folyamat keretében, ezen árváltozás más piacokra is hatással lesz. A gazdaság mozgása ugyanakkor nem csak véletleneknek, a külsődleges feltételek változásainak, hanem a vállalkozók tudatos, profitszerzésre irányuló keresési tevékenységének eredményei. „Entrepreneurship is a disequilibrium phenomenon” (Rosen [1997] 149. o.), vagyis a vállalkozóknak a neoklasszikus elméletben csupán akkor van aktív szerepük, ha a rendszerben valamilyen zavar miatt felbomlik az egyensúly: profitmaximalizáló tulajdonságuk ekkor aktivizálódik.⁹ Hayeknél ugyanakkor – az egyensúly fogalmának hiánya miatt is – ez állandóan jellemző. A szereplőket mindig saját érdekük „hajtja”. Cselekedeteiknek azonban nem szándékolt következményeik vannak, melyek mások számára megváltoztatják a lehetőségeket, s őket is cselekedetekre ösztönzik. Így a rendszer állandóan mozgásban van.

A verseny mint rivalizálás tehát egy dinamikus folyamatban kibontakozó tevékenység, melynek nincs nyugvó pontja. Az egyensúly hiánya és értelmezhetetlensége egyben azt is jelenti, hogy nem garantált mindenkinek „az adott körülmények melletti maximum”, a célok konzisztenciája. Előfordulhatnak „vesztesek” is. Lehetőség van profit elérésére is, szemben a neoklasszikus „zéró profit” feltevessel. A jövedelem változatlansága szintén erős versenyző tevékenységet feltételez, mint ahogy az aggregált mutatók változatlansága is jelentheti azt, hogy az addigi termelő helyére egy másik lépett be (Hayek [1945] és [1978]).

Hayek szerint az ilyen decentralizáltan, kizárólag az egyénekre épülően működő piac képes a legjobban (bár nem tökéletesen) elvégezni a racionális kalkulációt (koordinációt), melynek lényegét ezen megközelítés szerint félreértik mind a piaci szocialisták, mind a neoklasszikusok. Ők ugyanis a külső adottságként kezelt erőforrások és igények összehangolásán munkálkodnak. „...a rendelkezésre álló erőforrásoknak a különböző felhasználási célok közti elosztása, ami a gazdaság voltaképpeni problémája ... nemcsak nehézségi fokát, de jellegét tekintve is alapvetően különbözik a mérnöki problémáktól. ... Egy egész közösség gazdasági tevékenységét irányító szerv problémája csak abban az esetben lenne hasonló a mérnök problémájához, ha a közösség különböző

⁹ Érdekes, hogy míg a széles körben tanított egyensúlyelméletben kicsúcsosodó mikroökonómiában a vállalkozói aktivitás kivételes jelenség, addig az emellett tanított üzleti területeken a vállalkozó alkalmazkodó és cselekvő jellege kiindulópontnak számít. A profitkeresés tevékenységéből jól magyarázható az innováció is, míg a mikroökonómiában a technológia fejlődése sokszor külsődleges, bár endogénné tehető.

szükségleteinek fontossági sorrendje szilárdan és egyértelműen rögzítve lenne, s ez kielégítésük sorrendjét a költségektől függetlenné tenné.” (Hayek [1935a] 158-159. o.).

Befejezés

A fenti elemzés – reményeim szerint – meggyőzően kimutatott néhány koncepciózus hasonlóságot a „neoklasszikus közgazdaságtan” és a piaci szocializmus elmélete között. Ezek talán azért is érdekesek lehetnek, mert a „szovjet blokk” összeomlása utáni időszakban közkeletűvé váltak a tervgazdaság lehetetlenségéről, s a bármiféle gazdasági rendszert kizárólag piaci alapokon elképzelő gondolatok. Ez az adott hely és idő specifikumaival átítatott gyakorlati tapasztalatok fényében teljesen indokolt, ugyanakkor a „mainstream”, sokszor ideológiaként szolgáló elmélet szempontjából problémás. Különösen úgy, hogy a fősodorból – többek között a fenti gondolatok miatt – kiszoruló osztrák iskola megszűnt a piac elméleti háttéréül szolgálni, s helyét a neoklasszikus közgazdaságtan vette át. Így a taglalt területeken „az” elmélet a valóságtól jobban elrugaszkodott absztrakciókkal él. Ez azonban nem teszi sokkal vonzóbbá a tervgazdaságokat, a gyakorlati tapasztalatok ugyanis meglehetősen jól illeszkednek a Hayek által kínált elméletbe.

Irodalom

- GAMBLE, A. [1996]: Hayek. The Iron Cage of Liberty. Cambridge: Polity Press, Blackwell Publishers. 50-74. o.
- HAYEK, F. A. VON [1935a]: Szocialista kalkuláció I.: A probléma természete és története. In.: Madarász, A. [szerk.]: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1995, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 157-178. o.
- HAYEK, F. A. VON [1935b]: Szocialista kalkuláció II.: A vita állása [1935] In.: Madarász, A. [szerk.]: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1995, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 179-202. o.
- HAYEK, F. A. VON [1945]: A tudás társadalmi hasznosítása. In.: Madarász, A. [szerk.]: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1995, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 241-252. o.
- HAYEK, F. A. VON [1978]: A verseny mint felfedező folyamat. In.: Madarász, A. [szerk.]: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1995, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 302-311. o.
- HAYEK, F. A. VON [1982]: Kétoldalnyi képzelgés: a szocialista kalkuláció lehetetlensége. In.: Madarász, A. [szerk.]: Piac és szabadság. Válogatott

Fordulat

- tanulmányok. Budapest, 1995, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 203-210. o.
- LÁNCZI, A. [1990]: A racionalitás két útja. A kalkulációs vita az 1930-as években. In.: *Világosság* 11. 867-880. o.
- LANGE, O. [1936]: On the Economic Theory of Socialism I-II. In.: Kowalik, T. [szerk.]: *Economic Theory and Market Socialism. Selected Essays of Oskar Lange*. Hants, 1994, Edward Elgar, 252-290. o.
- LANGE, O. [1942]: The Economic Operation of a Socialist Society I-II. In.: Kowalik, T. [szerk.]: *Economic Theory and Market Socialism. Selected Essays of Oskar Lange*. Hants, 1994, Edward Elgar, 300-321. o.
- MAKOWSKI, L. ÉS OSTROY, J. M. [1993]: General Equilibrium and Market Socialism: Clarifying the Logic of Competitive Markets. In.: Bardhan, P. K. és Roemer, J. E. [szerk.]: *Market Socialism. The Current Debate*. New York-Oxford : Oxford University Press 69-88. o.
- ROSEN, SHERWIN [1997]: Austrian and Neoclassical Economics: Any Gains From Trade? In.: *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 11 [4]. 139-152. o.
- SCHINKEL, M. P. [2001]: Disequilibrium Theory. Reflections towards a Revival of Learning. Maastricht, University Press of Maastricht 1-34. o.
- VROEY, M. DE [2003]: Perfect Information à la Walras versus Perfect Information à la Marshall. In.: *Journal of Economic Methodology*, Vol. 10 [4], 465-492. o.